

Lwów

miasto — społeczeństwo — kultura

tom IX

Życie codzienne miasta

Studia z dziejów miasta

redakcja naukowa Kazimierz Karolczak i Łukasz T. Sroka

Оксана ВІННИЧЕНКО

Український Католицький Університет, м. Львів

„Порятунок душі” у світлі тестаментів львівських вірмен XVII–XVIII століть

Багатовікове (хоч і не завжди мирне) співіснування „вірменської нації” з римо-католицькою (польською) громадою у межах Львова позначилося, особливо після унії 1630 р., значними релігійно-культурними впливами на місцеве вірменське середовище. Водночас ідентичність львівських вірмен – навіть попри відсутність вже у XVIII ст. релігійного, економічного й мовного підґрунтя для конфліктів¹ – зберігала риси незаперечної окремішності. Що саме входило в семіотичну систему вірменської ідентичності вичерпно окреслити складно, проте вона безумовно включала традицію етнічної правової системи, особливого церковного обряду, народні традиції та мову.

Наприкінці XVII – у XVIII ст. вірменське діловодство у Львові було у значній мірі польсько- та латиномовним. Зокрема, основний текст своїх заповітів львівські вірмени у зазначений період писали польською та частково латинською мовами. Конструкція такого тексту передбачала використання вже існуючої до того польськомовної традиції укладення подібних актів. Відтак формули, що вживалися вірменами при заповіданні, були елементами польської традиції і водночас містили складові, витворені у вірменському середовищі. Тож повсякденне бачення смерті представниками цієї громади та тісно пов’язане з ним розуміння потреби у спасінні своєї душі спиралися на засади обох традицій тестаментування.

Укладення заповітів вірменами мало давню традицію. Важливим у даному дослідженні є з’ясувати, наскільки ця традиція була інтегрована в ранньомодерне річпосполитське розуміння тестаменту не лише як інституту спадкування, але як можливості подбати про спасіння душі. Моління за душу було одним з найважливіших елементів повсякденності й у тестаментах віруючих різних християнських конфесій займало особливе місце. Якщо римо-католицькі підручники „*ars bene moriendi*” лише злегка натякали, що немає нічого кращого для душі, аніж задушні богослужіння², то вірменське право чітко рекомендувало чинити записи на користь духовенства.

¹ *Капраль М.* Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. С. 198.

² *Вінниченко О.* Побожні записи і порятунок душі в ментальності ранньомодерної людини (на матеріялах шляхетських заповітів першої половини XVIII ст.) // Наукові записки Українського католицького університету. Львів, 2010. Число II. Серія Історія. Вип. 1. С. 55.

Тестаменти вірмен мали логічну побудову тексту – відповідно до законодавства та традиції написання міщанських заповітів. Адже тестаменти мешканців міст, насамперед, були актами, що регламентували спадкування, орієнтованими на розподіл майна між спадкоємцями. Відповідно, вірменське право передбачало таку структуру та почерговість майнових розпоряджень. У кодексі 1519 р. вказувалося: „Найперше (заповідач-вірменин. – *О. В.*) має заповісти щось на свою церкву, єпископу і священникам, також на свою могилу повинен призначити (суму), потім, що залишилося з майна, хай виділить рідним і друзям згідно зі своєю волею”³. Не можемо однозначно стверджувати, що мали на увазі вірменські законодавці, згадуючи про записи на користь єпископа і священників. „Порядок судів і справ вірменського права” 1604 р. дещо уточнив процедуру укладення актів останньої волі. Зокрема, у 97-й статті „Порядку” йшлося, що заповідач може вільно заповідати будь-яке майно, окрім нерухомого та спадкового. Також було вказано, що заповіти, вписані у книги тестаментів (ті мали зберігатися в церковному скарбі), мусили бути обов’язковими до виконання та ніколи не втрачати чинності⁴.

Тестаменти львівських вірмен у постунійний період зазнали доволі значного впливу римо-католицької традиції укладення актів останньої волі. Проте, особливо в перші десятиліття після унії, вірмени у світлі своїх заповітів і надалі виступали як індивіди, сильно пов’язані з вірменським середовищем та його повсякденними потребами. Спасіння душі передбачалося в тестаментях через здійснення благодіянь для своїх співгромадян, і „побожні записи” вірмен містили найрізноманітніші розпорядження.

Анастасія Доноваковичова, вдова по Аведиковичу (заповіт датований 29 червня 1645 р.), після вказівок щодо погашення своїх боргів, здійснила наступні „побожні вчинки”. Належну їй Богданівку⁵, розташовану на Краківському передмісті Львова, з усіма прилеглостями, околицями, прибутками, чиншовиками, домами, млином, ставком та іншим майном, заповідачка записала на користь львівських вірменських старших як управителів майна „вірменської нації” та їх наступників, „послушних Ечміадзинському престолові”⁶. Кошти від цієї маєтності належало витратити на три справи: одна частина прибутку призначалася заповідачкою на сорок богослужінь (їх належало „довічно” відправ-

³ Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упорядкував Мирон Капраль. Львів, 2000 [Львівські історичні пам’ятки. Т. II]. С. 191, 221.

⁴ Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604. / Wydał i wstępem opatrzył Oswald Balzer. Lwów, 1912 [Studia nad historią prawa polskiego. T. V. Zesz. 1]. S. 55.

⁵ Можливо, йшлося про значну територію (фільварок), що знаходилася на передмісті та належала на початку XVII ст. (під назвою „Воля Богданова”) львівській вірменській родині Богдановичів; від їх прізвища й отримала назву, що зберігалася до XX ст. (Долинська М. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. Львів, 2006. С. 106, 175, 180; *Ії ж.* Гороніми історичних передмість Львова кінця XVIII – початку XX століття // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2005. Вип. 39–40. С. 419, 428).

⁶ Ечміадзин – місто поблизу Єревана, де віддавна знаходилася резиденція Католикоса, патріарха Вірменської церкви (*Barącz S. Rys Dziejów Ormiańskich.* Tarnopol, 1869. S. 58).

ляти кожного року), як висловилася заповідачка, за „наші душі та душі наших предків”; друга частина – для магістра вірменської школи, аби діти навчалися у школі й прямували до „Божої Хвали”; третя частина – на потреби „вірменської нації”. В останньому випадку передбачалося, що кожного року гроші передаватимуть на віно вбогим паннам та порятунок вірменського „поспільства”. Всі ці кошти мали довічно йти на користь „вірменської нації”. Дві коштовно оздоблені корони Анастасія Доноваковичова, як пам’ятки за душі (свою і батьків), розпорядилася для прикрашення Ікони Найсвятішої Діви передати львівському вірменському костелові, записавши для нього також Святе Євангеліє, срібний хрест і срібну кадильницю, капланський одяг із срібним гумералом (частина священницького строю). Не обмежившись записами на львівські храми, заповідачка відказала різні коштовні речі вірменським церквам у Луцьку (срібну таблицю на ікону Найсвятішої Діви, аби після її смерті там відбувалися відправи за її душу) та Сочаві (орнат, срібний хрест із чашею для церкви Різдва Найсвятішої Діви). Офіціалові вірменської церкви у Львові тестаторка записала 100 злотих, отцю Яну – 50, монаху Кшиштофу – 30, отцю Якубу – 20, також „на справу церкви” старшим вірменським – 150, до публічної скарбниці вірмен – 100 злотих. На шпиталі від імені заповідачки гроші мали виділити вірменські старші. Решту коштів Анастасія Доноваковичова, оскільки не мала потомства, поділила між родичами⁷.

Наведений тестамент належав представниці тих вірменських кіл, які противилися унії з Римом. Проте впродовж наступних ста років львівські вірмени значно наблизилися до латинницького середовища Львова, що проявилось в запозиченні елементів римо-католицької культури тестаментування. Зокрема, у XVIII ст. у вірменських актах останньої волі почали вживати таку калузулу, як „вказівка на віровизнання”⁸, та прохання про заступництво святих. Наприклад, Захаріаш Бернатович у заповіті згадав Святих Апостолів Петра й Павла, Святого Тадея, Святого Бартоломія та вірменського Святого Григорія Просвітителя⁹.

Вдова львівського вірменського судді Захаріаша Богдановича¹⁰, Барбара Еминовичовна уклала свій тестамент (30 січня 1739 р.), застосовуючи популярні католицькі формули. Зокрема, вона визнала, що жила у „святій католицькій апостольській римській” вірі. Незважаючи на таку чітку конфесійну позицію, заповідачка назвала Діву Марію Богородицею, що можна пояснити її тяжін-

⁷ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів), ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 1655 II, арк. 23–24.

⁸ *Вінниченко О.* Структура та формуляр тестаментів львівських вірмен XVII – першої половини XVIII століть // *Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя.* Львів, 2012. С. 458–459.

⁹ ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 1656 II, арк. 15.

¹⁰ Вірменський старший у 1692–1703 рр. (*Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku.* Toruń, 2008. S. 259 [№ 986], 377).

ням не лише до східного обряду, а й до руської словесної традиції¹¹. Барбара Еминовичовна проявила турботу про душі своїх покійних батьків (аби відправлялися молитви за них, бо вони не вчинили жодної фундації), братів (Якуба, Габріеля, Стефана, Кшиштофа) та сестер (Гертруди, Анни, Гелени), призначивши для цього 1 250 злотих (з 2 000 злотих, записаних на її кам'яниці). Відсотки від цих грошей мали бути витрачені на проведення 50 богослужінь перед вівтарем Розіп'ятого Ісуса, фундації її діда Кшиштофа Аведика Бернатовича. Усі ці богослужіння мав відправляти каплан, „близький кров'ю” до роду заповідачки. Половину спадкової кам'яниці Барбара Еминовичовна записала братству Святого Григорія, яке мусило подбати про молитви за її душу. Крім того, з тією ж метою заповідачка відказала цьому братству і братству Непорочного Зачаття по 200 злотих – на вісім щорічних богослужінь, відповідно перед вівтарем Святого Григорія та „перед Найсвятішою Панною Братською”. У цьому тестаменті також присутні особисті елементи, що мають сприяти спасінню душі. Заповідачка розповіла, що пані Яблоновська, дружина коронного великого хорунжого¹², заборгувала їй 8 162 злотих і не повернула їх упродовж щонайменше 36 років. Оскільки Барбара Еминовичовна збиралася в дорогу „щасливої вічності”, то в заповіті востаннє наполягала повернути борг, підкріплюючи свою вимогу такими словами: „Pewnie nie iedna dusza zatrzymię się w Czyscu dla nieoddania tego długu, z kąd wynisc nie moze, puki się nie wypłaci do ostatniego [t]halerza”. Суму, що її мусила повернути коронна хорунжина, заповідачка призначила для молитов за свою душу та душу її покійного чоловіка: молитися ж за неї мали черниці Чину Святого Бенедикта „вірменської нації”, після того як відберуть гроші в боржників¹³.

У вірменські заповіти, крім формули католицького віровизнання, потрапили й інші, притаманні західним тестаментам елементи. Зокрема, в актах останньої волі заповідачі вміщували прохання про скромні похорони та якнайбільшу кількість богослужінь за душу. Обов'язки, пов'язані зі спасінням „грішної” душі, нерідко покладалися на дітей. Так, Захаріаш Бернатович просив свого сина-священника, аби той по можливості „заспокоїв архієпископа”¹⁴. Прикметно, що заповідач наполягав на проведенні 12 богослужінь (по одному на місяць) у вірменському соборі перед вівтарем Розіп'ятого Ісуса Христа – подібно, як і Барбара Еминовичовна, а ще 12 богослужінь мали відправити в церкві Святого Якова, яку фундували предки тестатора. Моління за душу мали конкрет-

¹¹ ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 1656 II, арк. 5–5 зв.

¹² Йшлося про Теофілу Сенявську (померла 1754 р.), яка в 1698 р. у Львові вийшла заміж за Александра Яна Яблоновського (помер 1723 р.), коронного великого хорунжого в 1693–1723 рр. (Herbarz polski. Część I: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wydał Adam Boniecki. Warszawa, 1905. T. VIII. S. 113–114; Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy / Opracowali Krzysztof Chłapowski, Stefan Ciara, Łukasz Kądziera, Tomasz Nowakowski, Edward Opaliński, Grażyna Rutkowska, Teresa Zielińska. Kórnik, 1992. S. 29 [№ 31], 170).

¹³ ЛННБ ім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 1656 II, арк. 5 зв.–7 зв.

¹⁴ Там само. Арк. 15 зв.

ну причину, бо практично всі заповідачі наголошували на незліченності своїх гріхів: приміром, той же Захаріаш Бернатович у тестаменті зізнався, що число його великих гріхів перевищує кількість морського піску¹⁵.

У заповітах львівських вірмен записи на благочинність були чітко конкретизовані. Якщо в тестаментах римо-католицької шляхти всі пожертви спрямовували на спасіння душі, то для вірменина, як вже зазначалося, підтримувати громаду було не менш важливим завданням. Ставлення вірмен до майна не відрізнялося від ставлення інших християн Речі Посполитої. Майно трактували як дане Богом, що до певної міри обґрунтовувало здійснення побожних записів і світських фундацій. Шимон Богушович заповів на побожні вчинки спадкову кам'яницю, в якій мешкав на час укладення тестаменту (9 квітня 1744 р.). Це стало першим майновим розпорядженням у його заповіті: тестатор не поставив на перше місце моління за душу, а передав свою нерухомість „*na cześć, na chwałę Panu Bogu Wszemogącemu u na robozne uczynki*”. Богушевичовська кам'яниця перейшла в управління провізорів міської вірменської церкви, як уточнювалося, „*послушних апостольській столиці*” Ечміадзину. Взамін за такий щедрий дар заповідач хотів, аби довіку щорічно відправляли богослужіння за душі його, дружини та покійних батьків. Перше богослужіння мало відбуватися на Великдень, друге – на Різдво, третє – на Вознесіння Діви Марії, четверте – на Святого Хреста (кожне – на третій день свята). Прибутки з кам'яниці призначалися на школу „*вірменської нації*”, на міський та передміський вірменські шпиталі, решта коштів – на оборону прав „*вірменської нації*”¹⁶. Подібні розпорядження у заповіті висловила й Ельжбета Богушова, дружина Шимона Богушовича: заповіла кошти на справу Вірменської церкви, що підпорядковувалася ечміадзинському патріархові, а також призначила невеликі суми вірменським церквам у Києві та Луцьку, львівській міській церкві та, як і її чоловік, обом вірменським шпиталям¹⁷.

У XVIII ст. представники львівської вірменської громади чітко структуризували свій тестамент у диспозитивній частині – відповідно до статуту 1519 р. Зокрема, Катажина з Кубачовських Августинівичова в заповіті (4 квітня 1702 р.) найперше відказала гроші архієпископові (очевидно, Вартанові Хунаняну) та ксьондзу коад'юторові (тобто Деодату Нерсесовичу), обом по 7 злотих, та усім священикам при вірменській церкві (йшлося, вочевидь, про міський кафедральний собор). Зрештою, висловлюючи й інші розпорядження, заповідачка посилалася на „*Ius nationis nostra*” і намагалася його дотримуватися¹⁸.

Подібно вчинила бездітна Барбара Миколайова Дєршимоновичова, призначивши в тестаменті (15 листопада 1702 р.) вищому духовенству по 7 злотих, щоправда перед тим заповіла 260 злотих на похорон та річницю. На відміну

¹⁵ Там само. Арк. 15.

¹⁶ Там само. Арк. 58 зв.–58а зв.

¹⁷ Там само. Арк. 59 зв.

¹⁸ Biblioteka Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Wrocławiu (далі – BZNO we Wrocławiu), dział rękopisów, sygn. 1731 II, s. 10.

від попередньої заповідачки, Барбара зобов'язала архієпископа і коадьютора не забувати про її душу. Також тестаторка певні гроші призначила священикам: своєму сповіднику Габріелю Захновичу та священику Дершимоновичу (*Derszymonowiczowi*) – по 10 злотих, отцям, які будуть присутніми при похороні її тіла – по 2 злотих, а невеличкі суми відказала сиротам і вбогим, відповідно до своєї спроможності¹⁹.

Захаріаш Задикевич у заповіті (31 березня 1703 р.), після розпоряджень щодо тіла та душі, для архієпископа призначив 2 битих таляри (*aby raczył mszy s[więte] odprawic u bytnoscią swoią pogrzeb moją przyozdobic*), єпископу-коадьютору – 2 битих таляри, отцю сповіднику Габріелю Захновичу – 1 битий таляр²⁰.

Маріанна Богданська, уклавши тестамент (5 грудня 1704 р.) під час епідемії, здійснила записи для вірменських церковних братств, які щорічно мали замовляти по чотири богослужіння: для братства Непорочного Зачаття – 200 злотих і шнурок перлин, до братства Святого Григорія – 100 злотих і пару ліхтарів. Ще по 5 злотих заповідачка записала вірменським бенедиктинкам і шпиталю, а деякі предмети гардеробу передала до монастиря кармелітів босих²¹.

У заповіті Якуба Мінашевича (18 грудня 1704 р.) роль вищого вірменського духовенства окреслено чіткіше. Тестатор просив архієпископа прибути на похорон та відправити процесію і два богослужіння за його душу, тоді як єпископ-коадьютор на прохання заповідача мав відправити одне співане богослужіння, а друге – на власний розсуд; обом ієрархам Вірменської церкви призначалося за молитви по 30 злотих (ідентичні суми архієпископу та коадьютору призначив купець Габріель Богданович²²). Священикам, які братимуть участь у похороні, заповідач записав по 7 злотих, а сповіднику й декану Габріелю Захновичу, зобов'язавши його відправити дві служби – 16 злотих. Важливим елементом цього тестаменту стало призначення 250 злотих для реалізації фундації, вчиненої бабцею Якуба Мінашевича для ікони Втішання Найсвятішої Діви: перед вівтарем щороку мали відправляти по 20 богослужінь за душу фундаторки. Братству Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії заповідач відказав 150 злотих, братству Святого Григорія – 300 злотих з умовою, що брати здійснюватимуть щороку по шість задушних богослужінь. Також тестатор записав по 30 злотих на шпиталь і вбогим, які соромилися простягати руку для милостині, а 100 злотих призначив язловецькому братству Найсвятішої Діви²³.

Грошові записи духовенству різнилися в окремих заповітах, проте, очевидно, у різні періоди такі оплати коливалися в певних межах. На таку думку наводить вміщене в тестаменті східного купця Мінаса Гарабедовича розпоря-

¹⁹ Ibidem. S. 23.

²⁰ Ibidem. S. 27–28.

²¹ Ibidem. S. 31.

²² Ibidem. S. 46.

²³ Ibidem. S. 34–35.

дження про те, щоб вікаріям заплатили „відповідно до звичаю”²⁴. Доволі часто в цій частині вірменських заповітів не конкретизували, які саме послуги мали виконувати обдаровані тестаментовими записами особи чи духовні інституції. Подекуди навіть видається, що такі записи були виключно пожертвами і не передбачали якихось дій чи зобов’язань взамін. Відомий, наприклад, випадок, коли Катажина Богдановичовна Шимонова Веренчикова записала 30 злотих для Братства Непорочного Зачаття Діви Марії „sine obligatione”²⁵. Натомість у тестаменті Габріеля Богдановича, а саме в зафіксованих у ньому „побожних записах”, у формулюванні чітко окреслено основну мотивацію їх здійснення: „Do Bractwa Grzegorza S[więtego] Oswiciciela mego leguie złt: 100, aby Panowie Bracia dwie msze s[więte] za dusze moje aplikowali prosze; Do Bractwa Nayswięszej Panny niepokalanego Poczenia także tym sposobem leguie złt: 100; Naszpital O[rmenski] L[wowski] odkazuie za Dusze moje złt: 30; Także na ubogych roznych rozdaycie za Dusze moje złt 30”²⁶. Як бачимо, названі пожертви „автор” заповіту однозначно асоціював зі спасінням душі, що полягало в численних молитвах за неї.

Деякі представники „вірменської нації”, незважаючи на певну її окремішність у XVIII ст., у духовному розумінні інтегрувалися в ширшу католицьку спільноту Львова. Про це свідчать численні пожертви окремих світських і духовних²⁷ заповідачів на храми римо-католицького обряду. Зокрема, Барбара Тумановичова, на відміну від згаданих вище тестаторів, заповіла 1 000 тимфів для здійснення молитов за неї як у вірменських, так і римо-католицьких храмах та монастирях: вірменському кафедральному собору – 500, вірменському монастирю на передмісті та храму Святого Хреста – по 30, театинцям – 40, реформатам, кармелітам босим, бернардинцям, кармелітам черевичковим, домініканцям і францисканцям – по 50, тринітаріям, домініканцям (до храму Марії Магдалини), домініканцям-обсервантам і августинцям – по 25 тимфів. На закінчення вівтаря Святої Барбари заповідачка записала 360 злотих, на його потреби (ліхтарі та інше) – 200 злотих. Окремо Барбара Тумановичова здійснила фундацію в розмірі 2 400 злотих, призначивши гроші на два богослужіння за її душу кожного року, у вівторок та п’ятницю перед вівтарем Святої Барбари (також записала на свічки і вино для нього 600 злотих). Розпорядження цими коштами тестаторка передала в руки конгрегації Святого Григорія. Лише після цих записів Барбара Тумановичова відказала більші грошові суми архієпископові (100 злотих) і його коадьюторові (15 червоних злотих) та, як і в інших за-

²⁴ Ibidem. S. 121.

²⁵ Ibidem. S. 49.

²⁶ Ibidem. S. 47.

²⁷ *Вінниченко О.* „Побожна смерть”: заповіт львівського вірменського єпископа Деодата Нерсесовича (1709 р.) // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць / За редакцією Олени Аркуші, Олексія Вінниченка, Мар’яна Мудрого. Львів, 2012. Т. 8. Част. 2: Культура, освіта, наука, церква [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск’2012]. С. 51.

повітах, малі суми – численним священикам²⁸. Також заповідачка призначила кошти на роковини і надгробний камінь (200 злотих). У своєму заповіті Миколай Кубачовський (25 вересня 1707 р.) так само записав кошти на „польські”, крім вірменських, храми, хоча й не конкретизував на які саме. Прикметно, що тестатор і вірменському духовенству для молитов, і на польські храми призначив по 100 злотих²⁹. Крім перелічених вище римо-католицьких орденів, вірмени також зверталися за задушними молитвами до костелів капуцинів і боніфратрів³⁰.

Для деяких вірмен-заповідачів, окрім вірменських братств, важливу роль у спасінні душі відігравали римо-католицькі братства. Зокрема, Шимон Дершиманович у тестаменті (5 серпня 1710 р.) звернувся до братства Святої Трійці при львівському римо-католицькому кафедральному костелі, попросивши братчиків провести одне богослужіння за його душу перед вівтарем Святої Трійці, а також взяти участь у відпровадженні його тіла в день похорону. Подібне прохання тестатор адресував братству Святого Рожанця при костелі домініканців (у середмісті), братству Святого Рожанця при костелі Марії Магдалини та братству Святого Шкапліра при костелі черевичкових кармелітів³¹.

У вірменських тестаментах знайшли відображення елементи пов'язаної зі смертю обрядовості, що є надзвичайно важливим для дослідження повсякденного життя львівських вірмен. Так, Шимон Богушович згадав у заповіті задушний обід після похорону³². Захаріаш Задикевич записав 10 злотих вірменським бенедиктинкам: коли тіло заповідача вклатимуть до гробу, вони мали загра-ти літанію, а другого дня заспівати „Diesirae”³³. Барбара Тумановичова в тестаменті, говорячи про поховання тіла за католицьким обрядом, перелічила на що призначила кошти: на свічки, на процесію, на співану сумму (месу) і вілію, на дзвоніння, на милостиню вбогим, на вино міністрантам для богослужінь – усього 1 000 злотих³⁴. У тестаменті Анни Бернацької згадано посвячення гробу та задушний обід³⁵. Серед диспозицій, що стосувалися спасіння душі Зузання Яскевичової, названо суму, призначену для вбогих під час Великодня³⁶.

Усі можливі витрати, пов'язані з молитвами за душу, представлено в тестаменті Катажини Богдановичовни Шимонової Веренчикової, яка зобов'язала виконавців своєї останньої волі виділити після своєї смерті такі кошти³⁷: „До

²⁸ BZNO we Wrocławiu, dział rękopisów, sygn. 1731 II, s. 41–42.

²⁹ Ibidem. S. 53.

³⁰ Ibidem. S. 170.

³¹ Ibidem. S. 99–100.

³² ЛННБім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 1656 II, арк. 58 зв.

³³ BZNO we Wrocławiu, dział rękopisów, sygn. 1731 II, s. 28. „Деньгніву” – частина заупокійної католицької літургії, необов'язкової після 1962 р.

³⁴ Ibidem. S. 40–44.

³⁵ Ibidem. S. 116.

³⁶ Ibidem. S. 123.

³⁷ Ibidem. S. 49–50.

Bracztwa N[iepokalanego] P[anny] Poczęcia leguie *sine obligatione* złt 30: Do Bracztwa S[więtego] Grzegorza także *similiter* złt: 30: J[asnie] W[ielmożnemu] J[ego] m[iłości] x[iędzu] arcybiskupowi naszemu Ormienskiemu leguie złt: 20: J[ego] m[iłości] x[iędzu] Deodatowi coadjutorowi także złt: 20: J[ego] m[iłości] x[iędzu] dziekanowi, spowiednikowi memu złt: 20: Ich m[iłościom] x[iężom] wykarium szesciu naszym leguie po d 5: za prace pogrzebowe, aby się tym kontentowali z czu-
 płey fortuni moiey, J[ego] m[iłości] x[iędzu] Szymonowi // Ludwyk Eliaszewiczowi
 jezuicie zakonu siestrankowi leguie złt: 100, a drugie złt 100 juzem onemu dała, aby
 dusze moie nie przepominał wew mszach s[wietym]. Pannom zakonnym naszym
 S[więtego] Benedykta za dusze moie leguie złt: 100. Na pogrzyb grzysznego ciała
 mego y od mieysca kędy będzie leżało leguie złt: 320: Na msze *numero*: 200, ktore
 aby się przy pogrzebie y po pogrzebie jako nauprędy odprawili, leguie złt: 200:
 Ubogich wiele będzie w spitalu na ten czas znaydowało się przy kosciele naszym
 po złt: jeden; Na obiad dla ubogich, aby zaraz spoządzony był po pogrzebie, leguie
 złt: 20: Na roczysne y na obiad, także po roczysnie dla ubogich złt: 100: Pannom
 Dewotkom kamienieckym, aby za dusze P: Boga błagali leguie złt: 30: Ubogim,
 ktorzy się wstydzą prosyc, leguie złt: 30: Panu Irzemu Eliaszewiczowi siestranko-
 wi memu leguie złt: 800, aby dusze moie nie zapominał. J[ego] m[iłości] x[iędzu]
 Szymonowi Steczkiewiczowi probosczeni jazłowieckiemu jako wnukowi, aby przy
 mszach S[więtych] pamientał za dusze moie, leguie złt: 100: X[iędzu] Stefanowi
 Steczkiewiczowi teraz diakonowi leguie złt: 100, da Pan Pan Bog przy pierwszey
 offiarze nie zapominał duszy moiey”. Наведений фрагмент тестаменту свідчить,
 що виділення коштів на шпиталі для вбогих та на обіди для незаможних були
 на той час традицією для вірменського середовища. Специфіку розпоряджень
 Катажини Богдановичовни зумовлювало й те, що серед її родичів були духо-
 вні особи, але записи на їх користь заповідачка асоціювала тільки з молінням
 за її душу.

Задушне богослужіння було основною формою моління за душу покійної людини, і такий засіб був чи не найголовнішим для тогочасного тестатора. Недаремно Катажина Богдановичовна – подібно як це часто чинили заповідачі–римо-католики – розпорядилася, щоб у день її похорону або відразу по ньому якомога швидше було відправлено 200 богослужінь³⁸. На практиці ж велика кількість молитов за душу була нереальною до виконання духовенством у настільки стислий термін. Таке побажання, без сумніву, свідчить про гіперболізоване визнання власної гріховності та особливе ставлення до задушних богослужінь у вірменському середовищі ранньомодерного часу. Вірменські тестаменти, як і заповіти представників інших конфесій, містили й побажання, щоби гроші на відправлення богослужінь з вказівки довірених осіб виділяли до кінця їхнього життя³⁹.

З наведених прикладів видно, що розміри сум, призначених у заповітах для молитов за душу, залежали від можливостей кожного заповідача. Тому на осо-

³⁸ Ibidem. S. 50.

³⁹ Ibidem. S. 57.

бливу увагу заслуговує фундація „*ad pialegata*”, вміщена в тестаменті заможного вірменина Домініка Богдановича (10 березня 1707 р.): детально описаний спосіб її виконання зайняв в акті кілька сторінок. Фундація передбачала моління за душу не тільки заповідача, його предків і родичів, а й за душі осіб, які не мали порятунку в Чистилищі (у кожному випадку в заповіті деталізували суми оплат за різні послуги духовенства). У тестаменті вказано вірменські й римо-католицькі храми, в яких мали відправляти богослужіння, та розписано їх порядок по усіх днях тижня. Загальну суму грошей, записаних „*ad pia legata*”, складав капітал у 30 тисяч злотих. Реалізацію фундації покладено на екзекуторів заповіту⁴⁰.

Натомість львівський архієпископ Миколай Торосович, доволі заможна людина у львівській вірменській громаді, для молитов за свою душу наказав роздати до „різних” костелів лише 60 злотих, проте до монастиря (очевидно, вірменських бенедиктинок) для спасіння душ своїх попередників і священників вірменського кафедрального костелу (*antecessorow arcybiskupow u kaplanow przy kosciele moim zmarlych*) ієрарх призначив 1 000 злотих⁴¹.

* * *

Розпорядження стосовно спасіння душі в заповітах львівських вірмен свідчать, що більшість з них у постунійний період поступово інтегрувалися у сферу львівської римо-католицької культури, проте зберігали міцний зв'язок зі своєю етнічною громадою, з її окремими звичаями. Записи на моління за душу до певної міри підтверджують це, оскільки відносно небагато представників „вірменської нації” записували кошти невірменським храмам. Для тих заповідачів, які потурбувалися про душу, вірменський кафедральний собор у Львові був головною святиною у посередництві між вірменами та Богом. Представники „вірменської нації” покладали обов'язок моління за їхні душі, головно, на вірменське вище й нижче духовенство, вірменські братства, монастирі та шпиталі. Подекуди заповідачі просили молитися за їхнє спасіння своїх родичів, які належали до духовного стану, або ж убогих, чиї молитви, як тоді вважалося, належали до найефективніших. Як і для члена будь-якої іншої етнічно-релігійної спільноти, для вірменина актуальним залишався порятунок душ померлих предків і родичів: розпорядження щодо молитов за них часто вміщували в тестаменти. Суми, що їх виділяли для „спасіння душі”, залежали від майнової спроможності заповідача. Проте грошові суми, призначені для вищого духовенства в різних тестаментах, були подібними та співвідносними між собою і з певною умовністю піддаються систематизації, що може свідчити про існування фіксованих квот на оплату духовних послуг у межах львівської вірменської громади.

⁴⁰ Ibidem. S. 68–75.

⁴¹ ЛННБім. В. Стефаника, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, спр. 1657 II, арк. 25, 26 зв.

Streszczenie

Tożsamość lwowskich Ormian w XVII i XVIII wieku, która w tym czasie zachowywała wyraziste cechy odrębnej wspólnoty, jednocześnie znajdując się pod dużym religijno-kulturalnym wpływem społeczności katolickiej (polskiej) miasta, znalazła odzwierciedlenie w testamentach miejscowych przedstawicieli „nacji ormiańskiej”. Umieszczone w nich dyspozycje dotyczące ratunku duszy wskazują na to, że większość Ormian lwowskich w okresie pounijnym stopniowo integrowała się z kulturą rzymskokatolicką, a jednak zachowywała silny związek ze swą wspólnotą etniczną, z niektórymi jej obyczajami. Dla testatorów ormiański kościół katedralny we Lwowie był główną świątynią w pośrednictwie pomiędzy Ormianami a Bogiem, oni też nakładali obowiązek modlitwy za ich dusze na wyższe i niższe duchowieństwo ormiańskie, bractwa, klasztory oraz szpitale ormiańskie. Dla Ormian aktualnym zostawało zbawienie dusz zmarłych przodków i członków rodziny, a wysokość określonych na „zapisy pobożne” kwot zależała od stanu majątkowego testatorów.

Słowa kluczowe: Ormianie lwowscy XVII–XVIII w., testament, „zapisy pobożne” (legacje), ratunek duszy, kościół katedralny ormiański we Lwowie, duchowieństwo

Ключові слова: львівські вірмени у XVII–XVIII ст., тестамент, „побожні записи” (легації), спасіння душі, вірменський кафедральний собор, духовенство